

pouzdan izvor - ma što o tome rekao B. Jovanović.

Istina je da se u toj poeziji može naći informacija o običajima i vjerovanjima iz davnine, ali je isto tako istina da su te pjesme građene na temelju epskih formula. To znači da se u njima mogu lako naći zajedno elementi značenja koji ne moraju biti uzajamno vezani nekim zaboravljenim smislom, nego jednostavno zakonitostima poetske kompozicije...

Smisao usmene poezije jednako je tako konotativno određen kao i smisao poezije uopće. Jednoznačno čitanje epskih pjesničkih simbola unaprijed je osuđeno na propast - a to je upravo ono što mitolozi najčešće čine. Bojim se da tako nije samo kad je u pitanju usmena književnost, nego da se to u velikoj mjeri odnosi i na obrede i na mitske predaje. Čitajući rasprave o mitologiji i religiji koje interpretiraju živu građu folkloru stječemo dojam o nasilnom jednoznačnom tumačenju tkiva koje je po prirodi mnogoznačno. Običaji, obredi i usmena poezija promatrani u kontekstu, (a ne analizirani krutim i zastarjelim filološkim i komparatističkim sjeckanjem izdvojenih zapisa) mogli bi, vjerujem, pružiti zanimljivu građu o mitskim predodžbama današnjice. To bi sigurno moglo pomoći i razumijevanju prošlosti. Morali bismo polako krenuti dalje od filoloških, paleopsiholoških ili strukturalističkih "svođenja na zajedničke nazivnike" (bili to hromi vukovi, velike i strašne majke, analne faze čovječanstva ili elegantne formule). Ako ne u drugim disciplinama, a ono bar u folkloristici gdje za to postoje šanse.

Gornje razmatranje pomalo je nepravедno prema Čajkanoviću, koji je kao klasični filolog u okviru metode učinio mnogo. Njegov bi opus valjalo promatrati u svjetlu devetnaestostoljetne mitološke tradicije (neke je rasprave pisao na latinskom!), dovesti ga u vezu s prethodnicima, priznati mu zasluge. Dobro je da su u knjigu uvršteni i članci koji nisu do sada bili lako dostupni, dakle i oni koji nisu objavljeni u prijašnjoj knjizi *Mit i religija u Srba*. (SKZ, Beograd 1973).

Knjiga V. Čajkanovića *O magiji i religiji* sadrži 20 članaka: *Imena od uroka*, *Magični smej*, *Magično sedenje*, *Inkubacija pod jasenkom*, *Svekrva na tavanu*, *Kumstvo*

u kapi, *Sekula se u zmiju pretvorio*, *Kult drveta i biljaka kod starih Srba*, *Bosiljak*, *Trn i glog u narodnoj srpskoj religiji*, *Subota - đaćka bubota*, *Donji svet u jami*, *Vuna i lan*, *Dva praznika iz životinjskog kulta*, *Tuđ pogreb*, *Sahranjivanje pod pragom*, *Dva starinska slučaja ašilije*, *"Puštanje vode" o Velikom četvrtku*, *Ubijanje vampira*, i na kraju *Nekolike opšte pojave u staroj srpskoj religiji*.

B. Jovanović je pri izboru Čajkanovićeve radove za ovo izdanje u biblioteci "Baština" dao prednost tekstovima koji obrađuju magijsko-animističke oblike svijesti.

IVAN LOZICA

Vojin Matić, *Psihoanaliza mitske prošlosti III*, Prosveta, Beograd 1983, 243 str.

Riječ je o četvrtoj knjizi sa sličnom tematikom beogradske psihijatra i psihoanalitičara Vojina Matića. (Prethodile su joj *Zaboravljena božanstva* i *Psihoanaliza mitske prošlosti I i II*.) Sastoji se od članaka i predavanja već objavljenih u raznim časopisima, što je uobičajeno. Odatle i neka ponavljanja, također prirodna u takvim slučajevima - autor se u napomeni na kraju knjige ispričao čitateljima, obrazloživši da je do ponavljanja došlo zbog izmijenjene upotrebe psihoanalitičke teorije i tehnike, u želji da se dođe do "identifikacije jednog novog kvaliteta mišljenja i ponašanja čoveka davne prošlosti". Takav pristup Matić naziva paleopsihologijom.

Knjiga je podijeljena u tri dijela. Prvi dio nosi naslov *Čovek usmene kulture*. Prvi esej, *Savladavanje otpora i napredak nauke*, bavi se uglavnom poviješću nalaza i istraživanja neandertalaca i sapiensa, promjenljivim odnosom koji su ljudi prošlog i našeg stoljeća imali prema prošlosti vlastite vrste. Matić stilom i smislom tog eseja iskazuje upravo pozitivističku vjeru u napredak znanosti. Ne znamo da li taj popularno pisani tekst uzima u obzir novije nalaze praljudi u Africi, Australiji i drugdje. Zapravo, kako je riječ o eseju, nije nam uopće poznato na temelju kojih podataka autor zaključuje. Dobiva se dojam neke arha-

ične evropocentričnosti, a sve ostaje u znaku pitanja: predstavlja li sapiens zasebnu vrstu hominida ili se razvio od neandertalaca? Ako je točno ovo drugo, naredno pitanje glasi: je li do toga došlo pretpostavljenim naglim razvojem ždrijela, usta i moždane regije koja upravlja jezikom i je li taj razvoj posljedica napuštanja usta kao alatke?

Razvoj odnosa prema vremenu i prostoru jest svakako zanimljiviji tekst. Matić temi pristupa potaknut slučajem iz vlastite psihijatrijske prakse i zanima ga kako to da na području nesvjesnog ne postoje vrijeme i prostor. Baveći se ovim, (kako sam kaže) u psihanalizi odavno poznatim problemom, autor je uspio pokazati da tzv. objektivno ograničavanje vremena i euklidski prostor nisu čovjeku apriorno dati, nego postupno stečeni. Polazeći od istraživanja djece i pcijenata, Matić razmišlja o odnosu naših davnih predaka prema vremenu i prostoru. O valjanosti takvog zaključivanja moglo bi se raspravljati - recimo samo da je na tome Matić izgradio svoju paleopsihološku metodu. Naime, ako je ontogeneza kratka rekapitulacija filogeneze, onda iz individualne prošlosti pojedinca, iz pojedinih etapa u razvoju djeteta možemo zaključivati o prošlosti ljudske vrste! Ipak, mogli bismo se zapitati je li filogenezu moguće rekonstruirati jednostavnom elaboracijom ontogeneze, ili tek *mutatis mutandis* i *cum grano salis* ... Dakako, Matić se uzdaje i u pomoć arheologije i etnologije. Nedvojbeno je da u svjetlu autorove metode animističko doživljavanje prirode u prošlosti, nadzemaljska bića, totemistička poistovjećivanja sa životinjama-precima, vjera u opsjednutost demonima, itd. dobivaju prihvatljivo i privlačno objašnjenje. Matić smatra da je čovjek prošlosti bio jedno s prirodom, da nije prirodu doživljavao kao objekt, da granica između Ja i ne-Ja nie bila ni izdaleka tako čvrsta kao što je danas. To je omogućavalo prodiranje drugih bića izvana u čovjeka, kao i lutanje ljudskih duša izvan tijela.

Tragom misterija u naselju Čatal Hujuk rezultat je autorova pokušaja povezivanja vlastite metode s rezultatima arheoloških istraživanja. Iskopine neolitskog naselja tumače se tu (grubo rečeno) kao svjedočanstva o analnoj fazi prehistorijskog razvoja ljudske

vrste.

Neki oblici žaljenja kod nas predstavljaju autorov osvrt na psihičke mehanizme koji uvjetuju običaje vezane uz smrt bliske osobe. Paleopsihološka metoda Matiću služi i za određivanje starosti pojedinih običaja - najstariji su oni koji odgovaraju oralnom stupnju u ontogenezi. Zanimljivo je da se Matić dotakao i novijeg običaja u Srbiji, koji se sastoji u podizanju i opremanju pravih kuća za pokojnike na groblju. Tu pojavu on tumači kao psihičku regresiju u odnosu na ranije oblike žaljenja, a "ona pokazuje, kao i sve regresije, sekundarnu obradu, koja potiče iz savremenog sveta elektronike i televizora".

Sveti konjanici esej su o konjima-ljudima, koje Matić smatra karakterističnima za istočni Balkan. *Konjanici svetog Todora, santomaderi* i *kalušari* po autorovom su mišljenju bili inicijanti kulta konja, koji je tračkogetskog podrijetla. Taj je kult utjecao na dijanizam kao narodnu religiju. U kultu Dijane autor vidi izvor magije u Evropi, a samu magiju pripisuje pregenitalnoj fazi razvoja psihičkog aparata. Polazište je ovog teksta u radovima M. Eliadea, a uzimaju se u obzir (osim domaćih) i etnografski podaci iz Rumunjske, Bugarske, Grčke i Italije. Osim konja-ljudi Matić spominje i zmajevlje-ljude, među koje ubraja zduhaća i srodna mitska bića.

Mistika porcelana završni je esej u prvom dijelu knjige. Tu je Matić na primjeru J.F. Böttgera, izumitelja porculana u Evropi i alkemičara, pokazao svoje viđenje prerastanja alkemije kao primarnog psihičkog procesa u sekundarni proces znanosti. Böttger je "poslednji žrec i prvi tehnolog", njegovo je otkriće napuštanje animističkog odnosa prema alkemijskim pramaterijama i početak svjesne proizvodnje "mrtve stvari". Zanimljiva su Matićeva zapažanja o još "živom" odnosu kolekcionara prema porculanu, nekadašnjem "bijelom zlatu" alkemije. Sekundarni, svjesni psihički proces nije dokinuo primarni, i Matić ukazuje na još postojeću ulogu primarnog procesa (inspiracije) u stvaralaštvu.

Drugi dio knjige, *Mitske ličnosti u kosovskom boju*, uz pomoć već objašnjene paleopsihološke metode interpretira neke likove iz narodnih pjesama kao mitske ličnosti.

Derviš iz pjesme *Banović Strahinja* interpretiran je kao ostatak nekadašnjeg vrača, rijeka Sitnica kao rijeka zaborava, Turci kao pakleni duhovi, a otmica i povrat otete žene tumačeni su kao relikv obreda otimanja žena od božanstva podzemlja... Jug Bogdan i devet Jugovića dovođe se u vezu s helenskim, hinduskim i mongolskim božanstvima vode i njihovom djecom, sa sinovima neba. S druge strane Jugovići se uspoređuju s Vlašićima i odatle (uz pozivanje na Skoka) dobivamo dva moćna slavenska boga, boga konja i boga bika, koji su slavljani na sličan način... Matić, doduše, kaže da je teško odvojiti povijesnu od psihološke srodnosti, ali smatramo da bi malo opreza dobro došlo u istraživanju mitskog mišljenja - da se ne bi istraživanje pretvorilo u mitotvorstvo. Bavljenje primarnim psihičkim procesima, čini nam se, traži danas (nakon poznatih filoloških i komparatističkih pretjerivanja) rigoroznije metode na sekundarnoj (svjesnoj) psihičkoj razini. Nastavimo li čitanje, vidjet ćemo da Matić ide čak dalje od Čajkanovića, videći u majci Jugovića ne samo neko božanstvo prirode, nego ni više ni manje nego nasljednicu Velike Majke, crne boginje smrti. Kosovka djevojka ima svoju mitsku pozadinu (kao nesuđena nevjesta) u pretpostavljenim inicijacijskim krvavim svadbama kod Slavena...

Ne mislim raspravljati o valjanosti Matićevih smjelih hipoteza. Vjerujem da psihoanaliza može pomoći otkrivanju mitske prošlosti, osobito ako se njome služimo oprezno. Ali, ako se npr. u narodnim pjesmama često javljaju brojevi sedam i devet, pa čak i ako se složimo da je to posljedica davnih astronomskih spoznaja, to još ne znači da se u svakoj sedmorici ili devetorici braće u našoj epici kriju božji sinovi. Epske su formule stalne, formule su način gradnje usmene književnosti uopće, pa i mitskih predaja... Formule se prenose u gotovom obliku iz teme u temu, pa se tako događa i da crni Arapin iz bijela grla zapjeva. Brojevi sedam i devet često su dio formule (ili formula sama), a kao takvi nisu podobni u identifikaciji mitske pozadine usmenoknjiževnih likova.

O trećem dijelu Matićeve knjige, koji nosi podnaslov *Psihoanaliza stvaralaštva* (bavi se psihoanalitičkom interpretacijom umjetničkog stvaranja uopće i nekih

djela pisane književnosti) ne bih ovom prilikom pisao. Donosim samo naslove pojedinih eseja: *Dečak na Kalemegdanu*, *Estetski doživljaj*, *Lepota u otkrivanju ljudskog*, *Vasa Živković i Pančevo njegovog vremena*, *Dve Marije*, *Iskustvo prascene kod Andrića* i *Svet Vladana Hadžislavkovića*.

IVAN LOZICA

Ivan Kovačević, Semiologija rituala, Prosveta, Beograd 1985, 184 str.

Semiologija nije već odavno nikakva novost u metodološkom smislu, a nije nova niti njezina primjena u etnologiji i antropologiji. Knjižica I. Kovačevića s pomalo pretencioznim naslovom ipak nije pregled semiologije rituala, nego je zbir od šest originalnih radova autorovih. To su: "*Kult*" *medveda*, *Drugi primer i prva rekapitulacija*, *Mitska bića i rituali*, *Obredi prelaza*, *Tabui te* *Metodi semiologije rituala*.

Kako je Kovačevićeva metodologija sadržana upravo u posljednjem radu, njime ćemo se nešto više baviti.

Metodi semiologije rituala sadrže model semiološke analize obreda. Model se dijeli u četiri faze: *1. Konstrukcija i dekompozicija idealtipske deskripcije*, *2. Konotativni i denotativni nivo analize*, *3. Izgradnja specijalnog ritualnog koda* i *4. Dešifrovanje poruke i/ili dekodiranje elemenata*.

Po autorovim riječima, idealtipska se deskripcija konstruira (ovo i sve drugo potcrtao I.L.) u slučajevima kad nema lokalne varijante sa svim relevantnim elementima ili kad su varijante tako različite da bi odabiranje jedne ugrozilo ispravnost analize. Na konstruiranoj idealtipskoj deskripciji (ili na potpunoj lokalnoj varijanti ako postoji) provodi se eliminacija (odbacivanje elemenata nastalih utjecajem drugih rituala) i rekonstrukcija koja teži uspostavljanju "izvornog" modela koji može biti narušen istorijskim razvitkom rituala... Nakon toga slijedi dekompozicija deskripcije na uzeme (najmanje smislene jedinice, analogne mitemima C. Levi-Straussa).

Druga faza analize jest u traganju za etnopskikacijama koje su kodirane podkodo-